

پدافند غیرعامل عنصری است پویا و متحرک، لذا باید همواره در صدر تلاش‌های علمی و پژوهشی قرار گیرد.
«مقام معظم رهبری مدظله العالی»

پدافند غیرعامل در گذر زمان

انسان علاقه دارد درباره آنچه در گذشته روی داده اطلاعاتی به دست آورد، چرا که ذهن کنجکاو و جستجوگر به شناخت ساده پدیده‌های اطراف خویش قانع نبوده و می‌خواهد بداند آن‌ها در گذشته چگونه و چرا به وقوع پیوسته‌اند. در حقیقت، یکی از بهترین راه‌های شناخت هر مسئله‌ای، مطالعه گذشته آن است و شاید در این میان دستاوردهای بشری، هیچ پدیده‌ای به اندازه تاریخ، انسان را به مرزهای رشد و بلوغ نزدیک نکرده است. دستیابی به اسرار تاریخ و کشف عبرت‌های آن، همیشه رمز موفقیت جوامع ژرف اندیش بوده و کسانی که از تاریخ گذشته عبرت نگرفته‌اند، بهای سنگین و گزافی پرداخته‌اند. مطالعه تاریخ و تفکر درباره آن نه تنها موجب شناخت درست و بهتر هر چیز می‌گردد بلکه موجب افزایش تجربه انسان نیز می‌شود. پیداست عمر انسان به تنهایی برای کسب هر گونه تجربه‌ای کافی نیست. چه بسا بعضی حوادث، فرصت اندوختن تجربه را به انسان‌ها نمی‌دهد. در این بحث علمی سعی شده به صورت اختصار ضمن اشاره به بحث پدافند غیرعامل، تعریف مفاهیم، بیان اهداف و روند تاریخی دفاع غیرعامل با تأکید بر طبیعت، اندیشه‌های دفاعی، سدهای دفاعی احداث شده و بناهای دفاعی در ایران، به بررسی تجارب کشورها در فاصله جنگ جهانی اول و دوم در حد بضاعت پرداخته شود.

امنیت ملی و دفاع غیرعامل

با نگاهی به تاریخ خلقت بشر، به نظر می‌رسد احساس امنیت و تقاضا برای آن همیشه مطرح بوده و بشر با روش‌های مختلف، سعی در تحصیل آن داشته است. امنیت، یک موضوع اجتماعی است و از عوارض زندگی جمعی محسوب می‌شود. به عبارت دیگر، امنیت غالباً در ارتباط با پدیده‌ها و افراد دیگر معنا پیدا می‌کند. در سطح ملی، امنیت مفهومی فراتر از بقا و صیانت ذات کشور دارد. به عبارت دیگر ممکن است در یک زمان تمامیت ارضی، استقلال و حاکمیت یک کشور را دستخوش آشوب، هراس و سردرگمی نماید. عدم احساس آرامش که از این طریق به وجود می‌آید مهم‌ترین مانع در مسیر حرکت کشور به سمت اهداف از پیش تعیین شده است. برای مفهوم امنیت ملی، تعاریف گوناگونی ارائه شده است؛ هرچند هیچ‌یک از آن‌ها به طور کامل مورد توافق نیست، ولی در هر یک از آن‌ها نکاتی وجود دارد. در فرهنگ روابط بین الملل آمده است:

«امنیت ملی حالتی است که ملتی فارغ از تهدید از دست دادن تمام یا بخشی از جمعیت، دارایی یا خاک خود به سر می‌برد.» در دایره المعارف

علوم اجتماعی این واژه چنین تعریف شده است: «اینکه کشورها هیچ‌گونه احساس خطر حمله نظامی، فشار سیاسی یا اقتصادی نکنند و بتوانند آزادانه گسترش و توسعه خویش را تعقیب کنند».

گذری تاریخی بر دفاع غیرعامل

نتایج مطالعات در خصوص پدافند غیرعامل، نشانگر این حقیقت است که متاسفانه در گذشته بررسی تاریخی قابل توجهی در موضوع یادشده انجام نشده و محتوای کتاب‌ها و منابع نظامی دفاعی موجود به این مهم نپرداخته یا بسیار کمرنگ و بدون توجه از کنار آن گذشته‌اند. لکن در این مقاله سعی شده با توجه به مطالب پراکنده، مواردی را در این خصوص ارائه شود. با توجه به تعاریف فوق، مواردی گوناگون در تاریخ و در کشورهای مختلف در چارچوب پدافند غیرعامل وجود دارد که به نمونه‌هایی از آن‌ها می‌پردازیم. انسان، دانش و هنر دفاع غیرعامل را از دیگر مخلوقات هستی آموخته و بدون شک این موجودات بوده‌اند که به اجداد ما راه ساختن ابزار دفاعی از قبیل سپر، زره، پناه بردن به غارها، استتار، اختفا و سایر موارد را آموخته‌اند. ویل دورانت می‌گوید: «سگی که استخوان نیم خورده خود را زیر خاک پنهان می‌کند، سنجایی که فندق را برای روز دیگر خود نگه می‌دارد، زنبوری که عسل را در کندوی خود ذخیره می‌کند و مورچه‌ای که از ترس روز بارانی و برفی، توشه خود را پنهان می‌سازد، همه این‌ها نخستین کارگران تمدن بوده‌اند». وسایل دفاعی غیرعامل در نزد حیوانات به شیوه‌ای است که از پنج وسیله شناخته شده دفاعی که خداوند در اختیار جانوران قرار داده، چهار وسیله آن، وسیله دفاعی غیرعامل و تنها یک وسیله آن عامل می‌باشد. این پنج وسیله عبارتند از: پنهان‌سازی و استتار، خود را مرده جلوه دادن، پوشش حفاظتی، تحرک و فرار از جنگ و مبارزه.

اندیشه دفاعی سون تزو

بیشتر نظامیان برای اثبات دیرینگی علم نظامی و ارائه شجره‌نامه‌ای مفصل برای آن، سرآغاز این علم را به سون تزو و کتاب هنر جنگ او نسبت می‌دهند. «سون تزو» ژنرال چینی بود که بین سال‌های ۳۲۰ تا ۴۰۰ ماقبل از میلاد می‌زیست. جایگاه آرای او در تاریخ اندیشه نظامی از جهات مختلف از جمله دفاع غیرعامل قابل بررسی است. از نظر او جنگ به عنوان یک واقعیت اجتماعی قانونمند مورد شناسایی قرار می‌گیرد که برای یک کشور دارای اهمیتی حیاتی است که با مرگ و زندگی آن بستگی مستقیم دارد. پارهای از عقاید سون تزو که با دفاع غیرعامل رابطه نزدیک دارد عبارتند از

۱- تمام فنون و ریزه‌کاری‌های هنر جنگ بر پایه فریب و اغفال دشمن استوار است.

۲- عملیات مخفی در جنگ یک جنبه فوق العاده حیاتی دارد.

۳- تأکید بر اصل تحرک و جابه‌جایی است.

۴- هنر جنگ بر پایه فریب و نیرنگ و خدعه استوار است و فرمانده واقعی کسی است که به هنرهای تظاهر، اختفا و استتار مجهز است.

نمونه‌های عینی پدافند غیرعامل در زمان‌های دور

۱- سد دفاعی ذوالقرنین

یکی از موضوعات مهم تاریخی احداث سد دفاعی ذوالقرنین است که همزمان با زندگی قوم یاجوج و ماجوج بوده و قرآن کریم در دو سوره مبارکه «انبیاء» و «کهف» از این دو قوم نام برده است. ذوالقرنین سه جنگ و لشکرکشی بزرگ را انجام داده است. در لشکر کشی سوم به تنگه کوهستانی رسید که مردم نواحی آن وحشی بودند. چون ذوالقرنین به سرزمین آن‌ها رسید، به او گفتند ای ذوالقرنین بدان که قومی به نام یاجوج و ماجوج در پشت این کوه فساد و خونریزی و وحشی‌گری بسیار می‌کنند. چنانچه ما خرج آن را به عهده گیریم، آیا سدی میان ما و آن‌ها می‌بندی که ما از شر آن‌ها آسوده شویم؟ ذوالقرنین گفت: قطعات آهن بیاورید. قوم مقدار بسیاری آهن و چوب و زغال فراهم آوردند و الواح آهن را در میان دو کوه قرار دادند و چوب و زغال اطراف آن ریختند و آنگاه آتش افروختند و مس‌های گداخته را در منافذ آن فروریختند تا به صورت سدی نیرومند درآمد، به طوری که قوم یاجوج و ماجوج دیگر قدرت نفوذ در آن را نداشتند.

۲- دیوار چین

دیوار چین که ۱۵۰۰ مایل (۲۴۱۵ کیلومتر) طول دارد و در نقاط مختلف آن دروازه‌های بزرگی به سبک آشوری تعبیه شده، عظیم‌ترین ساختمانی است که بشر تا کنون برپا داشته است. ولتر در عظمت آن می‌گوید: اهرام مصر در برابر آن چیزی جز توده‌های سست و بی اعتبار نیست. طی سالیان دراز مردمان بی‌شماری در راه ساختن آن جان دادند و چینی‌ها در این خصوص می‌گویند: این دیوار مایه الهام یک نسل و نجات نسل‌های بسیار شده است.

۳- سد دفاعی خوارزمشاهیان

خوارزمشاهیان هنگام یورش بیگانگان با شکستن سدهایی که بر روی رودخانه جیحون بسته بودند، آب آن‌ها را در زمین‌ها رها می‌کردند. بدین ترتیب زمین‌های آب گرفته مانع پیشروی بیگانگان می‌شد. این ویژگی سبب شد که خوارزمشاهیان برای مدت‌ها استقلال خود را حفظ نمایند.

۴- اسب تروا

اسب چوبی تروا پس از یک نبرد چند ساله و طولانی توسط اودیسیوس، یکی از افراد زیرک و هوشمند یونانی، در سال ۲۱۲ قبل از میلاد ساخته شد. داستان از این قرار بود که چون سربازان یونانی از تسخیر شهر سیداکویز ناامید شدند، اودیسیوس طراحی و ساخت اسب چوبی را انجام و آن را به نزدیک شهر انتقال داد. مردم شهر با دیدن پیکر عظیم اسب چوبی پنداشتند که یونانی‌ها از جنگ دست کشیده‌اند، آن‌ها که صحنه را خالی می‌بینند اسب را به داخل قلعه برده و این پیروزی را جشن گرفته و به پایکوبی می‌پردازند، غافل از آنکه لشکر عظیمی از افراد دشمن در پشت دروازه‌های شهر کمین کرده بودند. شب هنگام، سربازان پنهان شده در

شکم اسب، از آن بیرون آمده، دروازه قلعه را به روی لشکریان کمین کرده گشوده، با یورش و شبیخون غافلگیرانه، دشمن قوی خود را از پا در آوردند و جنگ چندین ساله را به نفع خود خاتمه دادند. تأثیر و ماندگاری این واقعه تاریخی در ادبیات اقدامات فریبنده به گونه‌ای است که از اسب تروا به عنوان سمبل و نماد فریب یاد می‌شود.

۵- تاریخچه ساخت بناهای دفاعی در ایران

سرزمین گسترده ایران باستان که ایران کنونی بخشی از آن است، به علت وضع جغرافیایی که میان دو جلگه آباد بین‌النهرین و پنجاب سند قرار گرفته بود، همچون پلی بوده که طوایف مهاجم به طرف شرق یا غرب، مجبور شده‌اند از آن عبور کنند. زندگی در چنین موقعیت جغرافیایی و محیط نامن، ایرانیان را وادار نمود تا به منظور در امان ماندن از تجاوز متجاوزین، خانه‌های مسکونی خود را به صورت دژ کوچکی بسازند. بنابراین به هر گوشه این سرزمین که نگاه کنید، قلعه، برج و بارو، ارگ، کهن دژ، دربند، خندق و در دروازه و نظایر آن‌ها از نامنی محیط زندگی و توجه و تدبیر آگاهانه ایرانیان به ملاحظات دفاعی و امنیتی حکایت دارد. ساخت بناهای گروهی حصاردار در ایران با طرح‌ها و نقشه‌های گوناگون، از سه هزار سال پیش شناخته شده است. قلعه بلوارآباد در شهرستان خوی، حصار سیلک در کاشان، قلعه حسنلو در ارومیه، تورنگ در گرگان، تپه حصار در دامغان و قلعه فلک‌الافلاک در خرم آباد از نمونه‌های آن است. به طور کلی، معماری و شهرسازی اوایل اسلام در ایران متأثر از معماری قبل از اسلام به ویژه دوره ساسانیان است. در شهرهای اسلامی اعم از شهرهای تغییر یافته و نویناد عامل دفاعی و پدافندی همچنان مورد توجه بوده است، به طوری که معمولا هر شهر اسلامی از سه بخش تحت عنوان کهن دژ، شارستان و رض تشکیل می‌شد. مهم‌ترین این بخش‌ها، کهن دژ یا ارگ بوده که عبارت بود از قلعه‌ای که در وسط یا گوشه شهر قرار داشته و معمولا از یک سو به باروی شهر پیوسته بود تا همواره برای دفاع آماده باشد.

دیگر دیوارهای دفاعی مشهور دنیا

تفکر ساخت و احداث دیوارها و خطوط و دژهای دفاعی از روزگاران قدیم به عنوان یک اقدام دفاعی با هدف سد کردن و ایجاد مانع در مسیر تهاجم دشمن و ممانعت از مواجه شدن با حمله‌ای غافلگیرانه مورد توجه دولت‌های مختلف بوده و تاکنون ادامه دارد. برخی از آن‌ها عبارتند از: دیوار آنتونین در اسکاتلند، دیوار آتلانتیک در فرانسه و ایتالیا، دیوارهای اورلنن در روم، دیوار برلین در آلمان و غیره.

منبع: قاسمی، ح. ۱۳۹۵. گذری تاریخی بر دفاع غیرعامل. ویژه‌نامه هفته پدافند غیرعامل، نشریه چشم بیدار، ۲۸-۳۳.